SAMVAD E-JOURNAL
ISSN (Online) : 2583-8334
(International Peer-Reviewed Refereed Journal)
Volume 2, Issue-2, April to June : 2024
Published by Rangmati Publication http://www.rangmatipublication.com/

માસ મીડિયા અને તેની સામાજિક જવાબદારી

તેજસ પી. ભાટિયા

સંશોધન સારાંશ

આજના આધુનિક યુગમાં માસ કોમ્યુનિકેશન અનિવાર્ય બન્યું છે. માસ કોમ્યુનિકેશન અંતર્ગત મીડિયામાં રેડિયો, ટી.વી., સમાચારપત્રો, સામયિકો, ફોન અને ઇન્ટરનેટ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તે માહિતી અને ડેટા અથવા સામૂહિક સંદેશાવ્યવહારનો સંગ્રહ કરવાનું કે સ્થાનાંતરિત કરવા માટેનું એક સાધન છે. ભારતમાં ઈન્ટરનેટની શરૂઆત બાદ લોકોનું જીવન ઇન્ટરનેટ સાથે જોડાયું અને લોકોમાં કમ્પ્યુટર તથા મોબાઈલ ફોનનું પ્રચલન વધ્યું. જેના કારણે ધીમે ધીમે સમૂહ માધ્યમોનો વ્યાપ પણ ઘણો મોટો બન્યો છે. લોકોના જીવનના વિવિધ પાસાઓ તેમની સાથે સંલગ્ન બનતા આજે ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયા ખૂબ પ્રભાવશાળી બન્યું છે. ખરેખર આ ટેકનોલોજીના વિકાસનું શ્રેષ્ઠ પરિણામ છે. આજે પ્રિન્ટ મીડિયાની જગ્યાએ ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયાને વધુ મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. કોઈપણ પ્રકારની માહિતીની આપલે ઓડિયો અને વીડિયોના માધ્યમ દ્વારા થાય છે. જેના કારણે લોકો પર તેની વ્યાપક અસર જોવા મળી રહી છે. સમૂહ સંદેશાવ્યવહારમાં ઈલેક્ટ્રોનિક ઉપકરણો અને વીજળી દ્વારા સંચાલન અને નિયંત્રણ કરવામાં આવે છે તેને ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયા અથવા સમૂહ સંચાર કહેવામાં આવે છે.

આધુનિક યુગમાં ઝડપથી આવી રહેલા સામાજિક પરિવર્તન વચ્ચે માનવમૂલ્યોને જાળવવાની જવાબદારી સમૂહ માધ્યમોની છે. એ સુવિદિત છે કે પરસ્પર સંવાદ અને ચર્ચા દ્વારા નવી માન્યતાઓ સ્થાપિત કરી શકાય છે. પ્રત્યાયન કે સંદેશાઓના આદાનપ્રદાનથી ઉદ્યોગ, વેપાર, મનોરંજન, ખોરાક, કપડાં, રિવાજો, પરંપરાઓ અને જીવનશૈલીને પ્રભાવિત થાય છે, પરંતુ સમૂહ માધ્યમોએ હજુ પણ સામાજિક ચિંતાઓમાં તેની મજબૂત હકારાત્મક ભૂમિકા ભજવી નથી. લોકશાહી, મતાધિકાર, સ્ત્રી શિક્ષણનો ફેલાવો, સ્ત્રીજાગૃતિ, બાળમજૂરી નાબૂદી, અંધશ્રદ્ધા નાબૂદી, અધિકારોનું રક્ષણ અને તેને લગતી સંસ્થાઓ, સામાજિક ચિંતાઓ જેવા નવા વિચારોની સ્થાપનામાં આધુનિક સમૂહ માધ્યમોએ મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવવી પડશે. સાથે સાથે નવા વિચારોના પ્રસારણ અને સ્થાપના માટે તથા સામૂહિક શાણપણ દ્વારા સામાજિક માળખું મજબૂત બનાવવું પડશે એમ કોઈ શંકા નથી.

- મૂળભૂત શબ્દો: માસ મીડિયા, સામાજિક જવાબદારી, સમૂહ માધ્યમો, સામાજિક અસર, માનવ મૂલ્યો, સામાજિક પરિવર્તન

તેજસ પી. ભાટિયા, રિસર્ચ સ્કોલર (સમાજશાસ્ત્ર), ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતા યુનિવર્સિટી, જૂનાગઢ

- **પૂર્વભૂમિકા:**

આજના આધુનિક યુગમાં માસ કોમ્યુનિકેશનનું મહત્ત્વ દિનપ્રતિદિન વધી રહ્યું છે. માસ કોમ્યુનિકેશન અંતર્ગત મીડિયામાં રેડિયો, ટી.વી., સમાચારપત્રો, સામયિકો, ફોન અને ઇન્ટરનેટ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તે માહિતી અને ડેટા અથવા સામૂહિક સંદેશા વ્યવહારનો સંગ્રહ કરવાનું કે સ્થાનાંતરિત કરવા માટેનું એક સાધન છે. આપણા દેશ ભારતમાં ઈન્ટરનેટની શરૂઆત ઇ.સ. 1995માં થઈ હતી. ત્યારથી લોકોનું જીવન ઇન્ટરનેટ સાથે જોડાયું અને લોકોમાં કમ્પ્યુટર તથા મોબાઈલ ફોનનું પ્રચલન વધ્યું. જેના કારણે ધીમે ધીમે સમૂહ માધ્યમોનો વ્યાપ પણ ઘણો મોટો બન્યો છે. લોકોના જીવનના વિવિધ પાસાઓ તેમની સાથે સંલગ્ન બનતા આજે ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયા ખૂબ પ્રભાવશાળી બન્યું છે. ખરેખર આ ટેકનોલોજીના વિકાસનું શ્રેષ્ઠ પરિણામ છે. આજે પ્રિન્ટ મીડિયાની જગ્યાએ ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયાને વધુ મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. આજે કોઈપણ પ્રકારની માહિતીની આપ લે ઓડિયો અને વીડિયોના માધ્યમ દ્વારા થાય છે. જેના કારણે લોકો પર તેની વ્યાપક અસર જોવા મળી રહી છે. સમૂહ સંદેશાવ્યવહારમાં ઈલેક્ટ્રોનિક ઉપકરણો અને વીજળી દ્વારા સંચાલન અને નિયંત્રણ કરવામાં આવે છે તેને ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયા અથવા સમૂહ સંચાર કહેવામાં આવે છે.

ટીવી., રેડિયો, કમ્પ્યુટર, ઈન્ટરનેટ વગેરે ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયાના મહત્ત્વના પ્રતીકો ગણાય છે. ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયાના મુખ્ય બે પાસાઓ છે. જેમાં દ્રશ્ય અને શ્રાવ્ય માધ્યમોનો સમાવેશ થાય છે. ઈલેક્ટ્રોનિક ઉપકરણોને કારણે ટેલિપ્રિંટર, ટેલિગ્રાફિક સંદેશ, ઈન્ટરનેટ, મલ્ટી મીડિયા, ટીવી., વિડિયો, ટેલિફોન, કમ્પ્યુટર, ઈ-મેલ, રેડિયો, ટેપરેકર્ડર, મોબાઈલ વગેરે ઉપકરણો અસરકારક રીતે કાર્ય કરે છે. આજે સમૂહ માધ્યમોએ દરેકને તેના મહત્ત્વથી ઉજાગર કર્યા છે. સમૂહ માધ્યમે એક નવી સંસ્કૃતિ વિકસાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે જેને આપણે સશક્તિકરણની સંસ્કૃતિ પણ કહી શકીએ. આજે સમૂહ માધ્યમોને કારણે માનવ અધિકારના ઘણા સંવેદનશીલ મુદ્દાઓ પ્રકાશમાં આવ્યા છે. સમૂહ માધ્યમો દ્વારા સામાન્ય જનતાને જાગૃત કરવામાં આવે છે. માનવાધિકારના રક્ષણ માટેનું પ્લેટફોર્મ માસ મીડિયાને કહી શકાય.

- **સોશિયલ મીડિયા શું છે?**

સોશિયલ મીડિયા એ ઈન્ટરનેટ પર આધારિત એપ્લિકેશન્સનું જૂથ છે કે જે ઉપયોગકર્તા દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવતા વિષયવસ્તુનું આદાનપ્રદાન કરવાની તક પૂરી પાડે છે. કારણ કે સોશિયલ મીડિયા સંવાદ અને પ્રતિસંવાદનું ખૂબ જ શક્તિશાળી માધ્યમ છે. ઉપયોગકર્તા તેની મદદથી વિષયવસ્તુને વહેંચી શકે છે, ચર્ચા કરી શકે છે અને તેમાં સુધારો પણ કરી શકે છે.

સોશિયલ મીડિયા એ એક એવી વેબસાઈટ છે જે માત્ર માહિતી પૂરી પાડતું નથી માહિતી પરંતુ , .છે રાખે જોડી એકબીજાને વખતે પાડતી પૂરી

- **માસ મીડિયા અને સામાજિક જવાબદારી:**

સમૂહ માધ્યમોએ લોક કલ્યાણકારી યોજનાઓની માહિતી લોકો સુધી પહોંચાડવામાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવી છે. આજે રેડિયો, ટીવી અને પ્રિન્ટમીડિયા તેમજ કમ્પ્યુટર્સ દ્વારા પ્રગતિને પ્રોત્સાહન આપતી માહિતીનું પ્રસારણ અને પ્રકાશન કરવામાં આવે છે. ગામડાઓમાં બાળમજૂરી નાબુદી, બાળ લગ્ન નાબુદી, ગરીબી નાબૂદ કરવા, પંચાયતોને સશક્ત કરવા અને ગ્રામીણ ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરનો વિકાસ કરવા માટે સરકાર દ્વારા શરૂ કરાયેલા વિવિધ કાર્યક્રમોના લાભો મેળવવાની રીતભાત સમજવાના હેતુથી ઓલ ઈન્ડિયા રેડિયો દ્વારા કાર્યક્રમો પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં સમાચારપત્રો અને સામયિકોની સંખ્યામાં ખાસ્સો વધારો થયો છે. ભારતીય ભાષાઓના અખબારો અને તેમના વ્યાપમાં જબરદસ્ત ઉછાળો આવ્યો છે અને દેશના ખૂણે ખૂણે તેમની પહોંચ વધી રહી છે. ઇલેક્ટ્રોનિક અનેપ્રિન્ટ મીડિયાની જેમ ઈન્ટરનેટ પણ એક નવા સંચાર માધ્યમ તરીકે ઉભરી રહ્યું છે. સમૂહ માધ્યમો સામાન્ય રીતે મિશ્ર સામાજિક લાક્ષણિકતાઓ સાથે ઔપચારિક જૂથોને સંદેશા પ્રસારિત કરે છે. સમૂહ માધ્યમો વિવિધ સંસ્કૃતિ ધરાવતા લોકોના દૂર-દૂરના, વિવિધ જૂથોને સંપર્કનો એક જ સ્રોત પૂરો પાડે છે.

હકીકત એ છે કે વલણ અને મૂલ્યોમાં પરિવર્તનની પ્રક્રિયામાં આધુનિક સમૂહ સંચાર માધ્યમો પણ લક્ષિત સમાજની સંસ્કૃતિ, જીવનશૈલી અને મૂલ્યોને સંપૂર્ણપણે અવગણી શકે નહીં. સમૂહ માધ્યમોના સંદેશાઓ સીધા સમાજના મોટા વર્ગ સુધી પહોંચે છે. તેથી, જ્યાં એક તરફ આ માધ્યમો સમાજની વિચારસરણીને વ્યક્ત કરે છે, તો બીજી તરફ તેઓ લોકોના અભિપ્રાયને પણ પ્રભાવિત કરે છે. આધુનિક સમાજ માધ્યમો પર વધુને વધુ નિર્ભર બની રહ્યો છે. આથી આ માધ્યમોની સામાજિક જવાબદારી પણ વધી રહી છે. સમૂહ માધ્યમોની સામાજિક જવાબદારી અંગેનો ખ્યાલ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં પ્રેસ ઓટોનોમી કમિશન દ્વારા 1949માં રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. તેમના દ્વારા સૂચન કરવામાં આવ્યું હતું કે સમૂહ માધ્યમોને તર્કસંગત રીતે સામાજિક નિયંત્રણના દાયરામાં લાવવામાં આવે અને તેની સમાજ પ્રત્યેની સામાજિક જવાબદારી પણ નિશ્ચિત કરવામાં આવવી જોઈએ. કમિશનના કેટલાક સૂચનો નીચે મુજબ છે.

1. સમૂહ માધ્યમોએ સમાજ પ્રત્યેની તેમની જવાબદારીઓ સ્વ-નિર્ધારિત કરી પૂર્ણ કરવી જોઈએ.
2. સામાજિક જવાબદારીઓ પૂર્ણ કરવા માટે, સામૂહિક માધ્યમો દ્વારા સાચી અને સચોટ, વાસ્તવિક, સંતુલિત અને ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ માહિતીના સંચાર માટે ઉચ્ચ સ્તરીય વ્યાવસાયિક ધોરણો નક્કી કરવા જોઈએ.
3. સમૂહ માધ્યમોની સામાજિક જવાબદારીઓ નિભાવવા સંસ્થાકીય નિયમો અને સ્થાપિત નિયમોની પ્રક્રિયાનું પાલન કરવું આવશ્યક છે.
4. સામૂહિક માધ્યમોએ જે સમાજમાં ગુના, હિંસા, નફરત, વેરઝેર, સંપ્રદાયિક્તા, અશાંતિ પેદા કરે એવી માહિતી અને સામગ્રીથી દૂર રહેવું જોઈએ.
5. સમૂહ માધ્યમોએ સમાજના નબળા અને લઘુમતી વર્ગના હિતોનું વિશેષ ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

6. સમૂહ માધ્યમો દ્વારા સમાજના તમામ વર્ગોના વિચારોની સંતુલિત અભિવ્યક્તિ હોવી જોઈએ.

7. સમાજના તમામ વર્ગો અને વ્યક્તિઓના જવાબનો અધિકાર સુરક્ષિત હોવો જોઈએ.

8. માસ મીડિયાએ હંમેશા તેમની વ્યવસાયિક પ્રવૃત્તિઓમાં સામાજિક હિતોના રક્ષણના સિદ્ધાંતને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ.

9. માસ કોમ્યુનિકેશન કામદારો, બજાર અને સમાજ પ્રત્યે જવાબદાર હોવા જોઈએ.

આધુનિક સમૂહ માધ્યમોનો યુગ પ્રિન્ટ મીડિયાથી શરૂ થયો. વર્તમાન સમયમાં પણ અખબારોની ભૂમિકા એટલી મહત્ત્વપૂર્ણ છે કે પ્રેસને લોકશાહીનો ચોથો સ્તંભ કહેવામાં આવે છે. સમૂહ માધ્યમોની એક મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા એ છે કે તે સમાજમાં જાગૃતિ અને ચેતના ફેલાવીને સામાજિક સંબંધોનું આયોજન કરે છે. જેના પરિણામ સ્વરૂપે વ્યક્તિઓ વચ્ચે સ્વસ્થ મૂલ્યોના પ્રસારણમાં, સામાજિક નિયંત્રણમાં અને સામાજિક પરિવર્તનને જરૂરી દિશા આપવામાં સકારાત્મક ભૂમિકા તૈયાર થાય છે. આજે કોમ્યુનિકેશન ક્રાંતિ એ સામાજિક પરિવર્તનનું એક પ્રબળ માધ્યમ બની ગયું છે. જેના લીધે અભિપ્રાયો પ્રભાવિત થયા છે તથા તેણે સમગ્ર વિશ્વને એક નવો સામાજિક સંદર્ભ પૂરો પાડ્યો છે. આજે કોમ્યુનિકેશન ક્રાંતિ સામાજિક સંબંધોમાં નવી સીમા રેખા અને નવી સમજ તૈયાર કરી રહી છે. આજે, સતત બદલાતા સામાજિક વાતાવરણમાં, સામાજિક માન્યતાઓ અને સામાજિક ચિંતાઓ દરેક ક્ષણે બદલાતી રહે છે, સામાજિક મૂલ્યો તૂટી રહ્યા છે, નવા મૂલ્યોનું નિર્માણ આ સમાજને એક નવા વિશ્વ સમાજમાં પરિવર્તિત કરી રહ્યું છે અને સામાજિક વાતાવરણનું એક નવું મોડેલ આપણી સમક્ષ છે. આ સંચાર માધ્યમોની ક્રાંતિએ સમગ્ર વિશ્વમાં માનવીય સંવેદનાની નવી ચિંતાઓ પ્રસ્થાપિત કરી છે અને સમગ્ર વિશ્વને એક ભાઈચારામાં બાંધવાનો સાર્થક પ્રયાસ કર્યો છે, પરંતુ બીજી તરફ છેલ્લા બે દાયકામાં આપણા સમાજ પર દ્રશ્ય અને શ્રાવ્ય માધ્યમો દ્વારા હુમલો કરવામાં આવી રહ્યો છે, તેણે આપણા સામાજિક-સાંસ્કૃતિક પાયા અને આપણા પરંપરાગત મૂલ્યોને હચમચાવી નાખ્યા છે. આપણા સમાજના જોડાણો, સામાજિક સંબંધો અને પરિવારમાં ભંગાણનો સામનો કરવો પડે છે. આ માધ્યમોના પ્રસારણ દ્વારા સામાજિક વિકાસની દિશાની નવી સમજ તો ઉભરી આવી છે, સાથે સાથે નવી ટેકનોલોજી દ્વારા નવા દરવાજા પણ ખુલ્યા છે. આ સાથે જ્ઞાન, શિક્ષણ અને વિચારના નવા આયામો સ્થાપિત થયા છે. નવી અપેક્ષાઓ જન્મી રહી છે અને નવી દિશાઓ રચાઈ રહી છે. વ્યક્તિ પહેલા કરતા વધુ સભાન અને આધુનિક વાતાવરણ સાથે જોડાયેલી બની છે. એટ્લે જ તો સંચાર ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ ગરીબી દૂર કરવા, કુટુંબ કલ્યાણને પ્રોત્સાહિત કરવા અને લોકોના જીવનધોરણને વધારવા માટે કરી શકાય છે. આજે સમૂહ માધ્યમોએ માણસને સંપૂર્ણપણે એકલા રહેવા મજબૂર કરી દીધો છે અને તેમની આસપાસના વાતાવરણથી વિમુખ થઈને એક ઓરડામાં બંધ કરી દીધો છે. આ સંજોગો માનવ સંબંધોને અસર કરે છે.

જો આપણે વર્તમાન સમૂહ માધ્યમોના સંદેશાઓનું વિશ્લેષણ કરીએ તો તેમાં વ્યાપારી હિતો પ્રભુત્વ ધરાવે છે. ઉદારીકરણ, ખાનગીકરણ અને વૈશ્વિકીકરણના યુગમાં આ સંચાર માધ્યમો પણ બજારમાં વેચવા માટેની કોમોડિટી બની રહ્યા છે. બજારમાં આંધળી હરીફાઈમાં વ્યસ્ત આ માધ્યમો અવનવી યુક્તિઓ

અપનાવીને નંબર વનની રેસમાં આગળ વધવા આતુર છે. ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયાને કારણે દરરોજ નવી બ્રાન્ડ ચેનલો નવી અને અવનવી સામગ્રી સાથે પ્રેક્ષકોને આકર્ષવાનો પ્રયાસ કરી રહી છે. ઉત્પાદકોએ કે નિર્માતાઓ અર્ધનગ્ન મહિલાઓના ફોટો કે વિડીયોની મદદથી મીડિયા દ્વારા તેમના ઉત્પાદનોની જાહેરાત કરે છે. આ દૃષ્ટિકોણથી મીડિયા મહિલાઓની વધુને વધુ ઉપભોક્તાવાદી છબી રજૂ કરીને સાંસ્કૃતિક પ્રદૂષણ ફેલાવી રહ્યું છે. મહિલા પ્રશ્ન ઉપરાંત અન્ય ઘણા સામાજિક મુદ્દાઓ પર પણ સમૂહ માધ્યમોની જવાબદારીનું મૂલ્યાંકન કરવું પડશે. આધુનિક સમાજશાસ્ત્રીઓના મતે, માનવ અંતઃકરણ દ્વારા સભાન અને સુવ્યવસ્થિત પ્રયાસો દ્વારા સામાજિક પરિવર્તન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ઘણા આધુનિક સંચાર-સામાજિક વૈજ્ઞાનિકો જેવા કે રેમન્ડ વિલિયમ્સ, ગોડફ્રે બીસલી, ડેનિયલ લેર્નર વગેરેએ સામાજિક પરિવર્તનની પ્રક્રિયામાં સમૂહ માધ્યમોની ભૂમિકાને નવા પરિપ્રેક્ષ્યથી ધ્યાનમાં લીધી છે. નવી માન્યતાઓ અનુસાર શિક્ષણ અને જ્ઞાનના માધ્યમથી સામાજિક પ્રગતિ તરફ આયોજનબદ્ધ સામાજિક પરિવર્તન લાવવું શક્ય છે. એટલા માટે જ આ દૃષ્ટિકોણથી, સંદેશાવ્યવહાર અને વિશેષતઃ ઇલેક્ટ્રોનિક માસ મીડિયા સામાજિક પરિવર્તનના મહત્ત્વપૂર્ણ કારણો છે.

જાણીતા સમાજશાસ્ત્રી ઓગબર્ન જણાવે છે કે ટેક્નોલોજી પર્યાવરણને બદલીને સમાજને પણ બદલી નાખે છે. આથી વ્યક્તિએ અનુકૂલન કરવું પડશે. આ ફેરફાર સામાન્ય રીતે ભૌતિક વાતાવરણમાં પ્રથમ આવે છે, ત્યારબાદ રિવાજો અને સામાજિક સંસ્થાઓમાં ફેરફાર આવે છે. આધુનિક ઈલેક્ટ્રોનિક મીડિયાએ સામાજિક સંબંધોમાં ઘણા ફેરફારો કરીને સામાજિક જીવનને વ્યાપકપણે પ્રભાવિત કર્યું છે. જેના કારણે ઘણા જૂથોની પરંપરાગત ઓળખમાં પરિવર્તન આવ્યું છે. આ ફેરફારોની અસર ખાવાની આદતો, કપડાં, રહેવાની આદતો અને જીવનશૈલી પર પણ પડી છે. સંદેશાની આપ-લેથી વેપાર, શિક્ષણ, વ્યવસાય, જીવનશૈલી અને મનોરંજન પર પણ અસર પડી છે. કોઈપણ નવા વિચારને આયોજનબદ્ધ રીતે સ્થાપિત કરી શકાય છે. તેથી, સામાજિક વિવેકનું નિર્માણ કરવાની જવાબદારી સમૂહ માધ્યમોની છે અને જે સામાજિક સર્વસંમતિ અને સામાજિક સમસ્યાઓના સંભવિત ઉકેલો અંગેના પ્રયત્નોને જન્મ આપે છે. આ સંદર્ભમાં, રેડિયો અને ટેલિવિઝન દ્વારા પ્રસ્તુત કાર્યક્રમોને સામાજિક ક્રિયા અથવા સામાજિક ક્રિયા પ્રસારણ કહેવામાં આવે છે. આવા કાર્યક્રમોમાં સમકાલીન સમસ્યાઓનું વિશ્લેષણ રજૂ કરીને સમાજનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે અને શ્રોતાઓ કે શ્રોતાઓને પણ આ મુદ્દાઓમાં ભાગ લેવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે.

અવાસ્તવિક રંગીન ઈચ્છાઓ એ હદ સુધી ફેલાવવામાં આવી રહી છે કે જેના કારણે સમાજમાં આવા અનેક કૃત્રિમ ધ્યેયોનો ઉદ્દભવ થાય છે, જેની પૂર્તિ માટે સામાજિક સાધનો ઉપલબ્ધ નથી. રોબર્ટ મર્ટનના મતે, જો વ્યક્તિગત ઇચ્છાઓ સમાજના નિયમો પર પ્રભુત્વ મેળવે છે, તો સામાજિક વર્તનમાં ઘણી વિસંગતતાઓ ઊભી થશે. આ વિસંગતતાઓ સમાજમાં અનુશાસન, અપરાધ અને બળવો, સામાજિક ઉદાસીનતા અને વ્યક્તિઓમાં આત્મહત્યા તરફ દોરી શકે છે. આથી જ તો મનોરંજન અને શિક્ષણના આ માધ્યમોને બજારની શક્તિઓથી બચાવવા અને તેનો સામાજિક હેતુઓ માટે ઉપયોગ કરવો ખૂબ જ મહત્ત્વપૂર્ણ છે, અન્યથા વિકાસના લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવું મુશ્કેલ બનશે.

- **નિષ્કર્ષ:**

ઉપરોક્ત ચર્ચાને અંતે કહી શકાય કે આજના આધુનિક યુગમાં ઝડપથી આવી રહેલા સામાજિક પરિવર્તન વચ્ચે માનવમૂલ્યોને જાળવવાની જવાબદારી સમૂહ માધ્યમોની છે. એ સુવિદિત છે કે પરસ્પર સંવાદ અને ચર્ચા દ્વારા નવી માન્યતાઓ સ્થાપિત કરી શકાય છે. પ્રત્યાયન કે સંદેશાઓના આદાનપ્રદાનથી ઉદ્યોગ, વેપાર, મનોરંજન, ખોરાક, કપડાં, રિવાજો, પરંપરાઓ અને જીવનશૈલીને પ્રભાવિત થાય છે, પરંતુ સમૂહ માધ્યમોએ હજુ પણ સામાજિક ચિંતાઓમાં તેની મજબૂત હકારાત્મક ભૂમિકા ભજવી નથી. લોકશાહી, મતાધિકાર, સ્ત્રી શિક્ષણનો ફેલાવો, સ્ત્રીજાગૃતિ, બાળમજૂરી નાબૂદી, અંધશ્રદ્ધા નાબૂદી, અધિકારોનું રક્ષણ અને તેને લગતી સંસ્થાઓ, સામાજિક ચિંતાઓ જેવા નવા વિચારોની સ્થાપનામાં આધુનિક સમૂહ માધ્યમોએ મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવવી પડશે. સાથે સાથે નવા વિચારોના પ્રસારણ અને સ્થાપના માટે તથા સામૂહિક શાણપણ દ્વારા સામાજિક માળખું મજબૂત બનાવવું પડશે એમ કોઈ શંકા નથી.

- **સંદર્ભ ગ્રંથસૂચિ:**

- Charles H.F. (2015): "Social media, higher education and community colleges." Community college journal of research and practice, 409-422.
- Christine and Greenhow (2016): "Social media and education: Re-conceptual the boundaries of formal and informal learning" Learning, media and Technology, 6-30.
- Khanyie Dlamini: "The role of social media in education."
- Neil Selwyn (2016): "Social media and education", learning, media and technology, 1-5.
- Norm Friesen (2012): "The questionable promise of social media for education." Journal of computer assisted learning, 183-194.
- ઇસ્સાર દેવેન્દ્ર (1995): 'માસ કોમ્યુનિકેશનઃ કોમ્યુનિકેશન એન્ડ ડેવલપમેન્ટ', ઈન્દ્રપ્રસ્થ પ્રકાશન, દિલ્હી.
- ચોપરા, લક્ષ્મેન્દ્ર (2002): 'માસ કોમ્યુનિકેશનનું સમાજશાસ્ત્ર' આધારપ્રકાશન, પંચકુલા, હરિયાણા.
- ઝા રાજેશ કે. (2013): "યોજના" અંક-2, અમદાવાદ.
- પારખ જવરીમલ (1999): 'માસ મીડિયાનું સામાજિક ચરિત્ર', અનામિકા પબ્લિશર્સ, દિલ્હી.